

Stanisław Arnold

Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogilneńskich

Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 1, 3-24

1929

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW ARNOLD.

POCZĄTKI BISKUPSTWA PŁOCKIEGO W ŚWIETLE FALSYFIKATÓW MOGILNEŃSKICH.

Najstarszą wiarogodną wiadomość, stwierdzającą istnienie biskupstwa płockiego, podaje nieznaną kronikarz-cudzoziemiec, zwany Gallem-Anonimem; w kronice swej, powstałej w latach 1112—1113, mówi on o biskupie płockim, Szymonie¹⁾. Badając tę informację, W. Kętrzyński słusznie stwierdził, że biskupstwo płockie powstało przed śmiercią Władysława Hermana i wyraził przypuszczenie, że stało się to w czasach Bolesława Śmiałego, po r. 1075, gdyż w tym roku wysłał papież Grzegorz VII do Polski legatów, którzy najprawdopodobniej mieli zreorganizować polskie stosunki kościelne. Opierając się na katalogach biskupów płockich oraz na zapisce o nagrobkach w katedrze, doszedł Kętrzyński do wniosku, że pierwszym biskupem był prawdopodobnie Stefan, drugim Filip, trzecim — już zupełnie pewnym — Szymon²⁾. Te wyniki zostały naogół przyjęte w naszej nauce³⁾.

Poparcie tego poglądu znalezione w innym jeszcze źródle, mianowicie w dokumencie, wydanym w r. 1065 przez księcia Bolesława dla klasztoru w Mogilnie. W tym księciu widziano Śmiałego. Ponieważ zaś w dokumencie wyliczono wszystkie grody mazowieckie, (z których klasztor miał pobierać dziesięciny) jak Płock, Dobrzyń, Włocławek, Wyszogród, Ciechanów, Rypin i t. d. — zatem terytorjum, odpowiadające (z wyjątkiem Włocławka, Słońska, Przepustu

¹⁾ *Galli Anonymi Chronicon*, rec. L. Finkel et Stan. Kętrzyński, Leopoli, 1899, str. I, 80.

²⁾ *Założenie i wyposażenie biskupstwa płockiego*, Przew. nauk. i lit. 1886, 14, 392 n. 482 n. — *Castellaniae ecclesiae Plocensis*, MPH., 5, 429—32. — *Biskupstwa i klasztory polskie w X i XI w.* Przegl. powsz. 1889, 24, 22 n. — *Założenie biskupstwa płockiego*. Prz. powsz. 1890, 27, 363 n.

³⁾ Abraham Wl. *Organizacja Kościoła w Polsce do poł. w. XII*, Lwów, (1-e wyd. 1890); 2 wyd. 1893, 93 n. — Łaguna St. *Pierwsze wieki Kościoła polskiego*. KH. 1891, 5, 563—4. — Małecki A. *Biskupstwa w pierwotnej epoce Polski (Z dziejów i literatury)*, Lwów, 1896, 270—3; i inni.

i kilku innych) późniejszej diecezji płockiej, — sądzono, że Mogilno znajdowało się w jakimś związku z powstaniem biskupstwa płockiego i w klasztorze widziano podstawę dla pracy misyjnej nowej organizacji kościelnej na Mazowszu ¹⁾).

Ten ogólny pogląd na dokument mogilneński oraz na związane z nim kwestje chciałbym poddać w poniższem studjum krytycznemu rozważeniu.

I. Dokument mogilneński 1065 r.

Tekst nadania księcia Bolesława dla Mogilna z r. 1065 znany jest wyłącznie ze sfałszowanego w 2-jej poł. w. XIII „zatwierdzenia“ Mieszka Starego z r. 1100 ²⁾), to ostatnie zaś zostało zatwierdzone przez Przemysława II w r. 1285 ³⁾ W ścisłym związku z dokumentem Mieszka St. z r. 1100 pozostaje drugi dyplom tegoż księcia, opatrzone datą 1103 (?) r., a stanowiący zatwierdzenie nadania Radziejowa na rzecz klasztoru w Mogilnie, dokonanego przez ks. Salomeę, wdowę po Krzywoustym ⁴⁾.

Dokument z r. 1065 składa się z kilku części: na początku — po inwokacji (*In nomine sancte et individue Trinitatis Amen*) następuje dyspozycja: *dux Boleslaus* dał kościołowi św. Jana Ewangelisty w Mogilnie *transitus omnes per Wislam de Camen usque in mare, transitus Navchre in Wizna et in Macov, et per totam Mazoviam nonum forum, nonum denarium, nonum porcum, nonum poledrum, nonum piscem*.. Kończy ten ustęp sankcja: *quod ne quis ulterius irritum faciat, auctoritate Dei omnipotentis sit prohibitus*. Bezpośrednio po niej czytamy: *Et hec sunt nomina castrorum*, poczem dokument wylicza 19 grodów mazowieckich ⁵⁾, dodając nadto: *In Lonsin X marcas, in Zbutimyr VII marcas, in Woybor IV marcas, in Sarnov II marcas et dimidium, in Rospir VII*

¹⁾ Kętrzyński W, *Założenie bisk. pł.*, o. c. 363, 367 n — Małecki, o. c., 225 i obszerny przypis. — Potkański K. *Opactwo na łączycim grodzie*, RHF. 43, 123. Pracę ś p. Karola Potkańskiego *O założeniu i wyposażeniu klasztoru w Mogilnie* (Pisma pośmiertne 2, 1924, 166—208), świeżo wydaną, otrzymałem już w czasie druku niniejszej rozprawki. Z tego też powodu nie mogłem tu uwzględnić szeregu ważnych spostrzeżeń zmarłego uczonego. Zarazem jednak muszę zaznaczyć, że ogólne wnioski, do jakich dochodzę, są zupełnie inne, niż wyniki Potkańskiego i dlatego sądzę, że mój przyczynek nie będzie całkowicie zbyteczny.

²⁾ KWP. 4, 3 i 36. — Literaturę dyplomatyczno-historyczną podaje J. K. Kochanowski. CDM. str. 16 n.

³⁾ Krzyżanowski St. *Dyplomy i kancelarja Przemysława II*, Pam wydz. fil. i hist-filoz. Akad. Umiej., 8, 171. — Zatwierdzenie Przemysława II: KWP. 1, 507 (s. a. 1282).

⁴⁾ KWP. 1, 9 i 33.

⁵⁾ Spis grodów: p. Dodatek.

marcas. W dalszym ciągu dokument podaje wsie, nadane klasztorowi (*Hec autem nomina villarum prenotantur, quas contulimus cum omni libertate et iure ecclesie sepe dicte sancti Johannis Ewangeliste in Mogylna: Cyrwenzch, Chrenov, Bolino, Welerich, Tossovo, Cromnov, Golumbino*), poczem wylicza kościoły (*Ecclesia sancti Laurentii in Ploczch, item in Belzco ecclesiam sancti Johannis Baptiste cum ipsa villa prenotata, foro, tabernis, targove, et cum omni libertate. Ecclesia sancti Johannis in Wladislav. In Culmine nonum forum cum tabernario*) i daje spis 23 miejscowości oraz dotacyj rycerskich (Zbilud: fundacja kościoła św. Jakóba w Mogilnie i wieś *Bogusing*; *miles magnus* Dobrogost: fundacja kościoła św. Klemensa w Mogilnie i wieś *Padnevo*; bracia Paulus i Zema: wieś *Lyzec* i *Ripnik*; Odolan: *Socolovo*; Andreas: *Gocunovo*); Następnie ks. Bolesław podaje do wiadomości, że z opatem mogilneńskim, Mengozem, zrobił zamianę swej wsi *Crite* (*cum medio lacu et fluvio per medium*) na wieś klasztoru *Raniglov*, dodając przytem *scrtem Curani cum eodem Curano et filiis suis*. Dalej następuje wyliczenie kilkudziesięciu askryptycjów. Kończy nadania immunitet: *Item homicidia tam inter duos ascripticios quam inter duos liberos, vel ex una parte liberi et ex altera ascripticii villarum supradicte domus, per totum eidem ecclesie cedant*. Actum i datum — w Płocku, r. MLXV, III Idus Aprilis; świadkowie: Aleksander, biskup płocki; *princeps milicie* Wesborius; *Johan. cancellarius*; *procurator* Troyan; Wysna; Jan, kanonik płocki; Walter, kanonik płocki.

Dawno już zrobiono spostrzeżenie, że wyliczeni powyżej świadkowie nie zgadzają się z datą r. 1065. Ponieważ są oni znani z połowy XII wieku (czem jeszcze niżej się zajmiemy), przypuszczano więc, że dokument, w tej postaci, w jakiej doszedł do naszych czasów w zatwierdzeniu Mieszka Starego (z wyjątkiem klauzuli immunitetowej, która jest dziełem fałszerza w. XIII), pochodzi z czasów Bolesława Kędzierzawego, zapewne z przed r. 1156, t. j. daty śmierci biskupa Aleksandra. Próbowano ustalić treść darowizny Śmiałego, badając, co może się odnosić do czasów tego władcy¹⁾. Nie będę polemizował z temi poglądami: ich słuszność czy niesłuszność wystąpi wyraźnie w dalszym ciągu niniejszych uwag.

Aby krytycznie omówić nasz dokument, trzeba odrazu wejść *in medias res* i zająć się zbadaniem kwestji, do kogo należą wsie, wymienione w dokumencie, według informacji innych źródeł historycznych. Zaczęę od grupy 23 miejscowości.

¹⁾ por. KWP. 4, str. 3. — Kętrzyński W. *Założenie bisk. pł., o. c.* 363 n. — Tenże *Studja nad dokumentami XII wieku*, RHF., 26, 275 n. — Małeckci A. *W kwestji fałszerstwa dokumentów* KH. 18, 459 n.

1. *Kleszczykarw* — niezn. KZWP. 1, 354
2. *Cechre* = Ciechrz, par. Rzadkwin, później wł. kl. mogiln. KBG. 36, 372, KZWP., 1, 139, p. niż.
3. *Dalochowo* — zn., na Kujawach; KWP. 2,796; KZWP. 1,150, p. niż.
4. *Opatovo* — zn., pod Sławskiem, w r. 1314 wł. kl. mogiln. KZWP 2,100, p. niż.
5. *Voiucino* = Wójcin, 1358 r. wł. kl. mog. KWP. 3, 1378. KBG. 39, 220.
6. *Falęcino* — zn. (r. 1359: pod Kwieciszewem); 1311 — wł. kl. mog. KWP. 2, 941; KZWP. 1, 207.
7. *Macevo* = Marczewo, pow. pyzdrowski; 1356 — wł. bstwa pozn. KZWP. 2, 6.
8. *Lubessevo* — zn. p. Rzadkwinem; KBG. 38, 225; wg KWP 4, 3 (obj.) dziś. Strzelce. ŻDz. 12, 162 — wł. kl. mog. (r. 1580).
9. *Radence* = Radzące (?) — zn., p. Strzelnem. KZWP. 2, 230
10. *Charnothyl* = Czarnotul, pod Kwieciszewem, późn. wł. ryc. KZWP. 1, 136.
11. *Olse* = Olsza, par. Mogilno, r. 1311 wł. kl. mog. KWP. 2, 941; KZWP. 2, 96. ŻDz. 12, 162 (r. 1580).
12. *Bystrica* = Bystrzyca, par. Mogilno. 1580 — wł. kl. mog. ŻDz. 2, 162; KBG. 36, 363.
13. *Zabno* = Żabno, ibd. 1580 — wł. kl. mog. ŻDz. 12, 162 KZWP. 2, 554.
14. *Chelsco* = Chełpsko, dziś Chabsko, ibd.; 1580 — wł. kl. mog. ŻDz. 12, 162. KZWP. 1, 100.
15. *Sedne* = Wszedzin, dziś Wszedzien, ibd. 1580 — wł. kl. mog. ŻDz. 12, 162. KZWP. 2, 499.
16. *Vecanovici* = Wieczanowo, ibd., 1580 — wł. kl. mogiln. ŻDz. 12, 162; KBG. 39, 206.
17. *Lezno* = Leszno (?) — niezn.
18. *Sceglino* — zn., par. Mogilno, KBG. 39, 179.
19. *Domanino* — niezn.
20. *Subino* = Szubinek, p. Mogilno, KBG. 39, 184.
21. *Bocdanovo* — niezn.
22. *Sciberzco* — niezn.
23. *Chucharovo* — niezn.

Wykaz ten należy uzupełnić informacjami o darowiznach rycerskich na rzecz klasztoru; są one następujące:

1. *Bogusino*, dziś Baba, par. Mogilno, KZWP. 1, 52.

2. *Padniewo*, par. Mogilno, 1580 — wł. kl. mog. ŻDz. 12, 162, KZWP. 2, 127.

3. *Lyzec* = Liszkowo, p. Inowrocławiem, KZWP. 1, 465; (por. zatw. Mieszka St. z r. 1103, KWP. 1, 33).

4. *Ripnik* — niezn.

5. *Socolovo* — niezn. KZWP. 2, 331.

6. *Gocunovo* = Gočanowo, par. Chełmce Kuj. 1557—66 — wś szlach. ŻDz. 13, 28; KZWP. 1, 235.

Jak widzimy, z 23 wsi, wyliczonych w dokumencie, 17 (łącznie z zaginionymi) leży w bliższej czy dalszej okolicy Mogilna; pozostałych 6 (znikłych) prawdopodobnie (na co owe 17 wskazują), również leżało wokół klasztoru. Co się tyczy stosunków własnościowych, to na 17 znanych z późniejszych źródeł wsi — 11 stanowi własność klasztoru mogilneńskiego w w. XIV—XVI. Posiadamy nadto dokument Przemysława kujawskiego datowany 1253¹⁾ r. (zapewne 1298, jak poprawił wydawca; błąd tłumaczy późny czas znanej dziś kopji, mianowicie r. 1756), który wylicza — jako własność klasztoru w Mogilnie — wsie: *Radcog*, *Opatowice Czechre*, *Dalachowo*, *Crythe*. *Radcog* paleograficznie zidentyfikować można z *Radence* (może pisano: *Radencz*, przyczem *e* odczytano jako *c*, *n* — jako *o*, *cz* — jako *g*). *Opatowice* — to *Opatowo*, jak wskazuje dalej idące *Czechre* i *Dalachowo* (w dok. 1065 r.: *Cechre*, *Dalochowo*, *Opatowo*); *Crythe* — to wieś, którą klasztor otrzymał od księcia Bolesława za wieś *Ranigłow*; leżała ona pod Inowrocławiem (KBG. 38, 210; KBP. 2, 646; KZWP. 1, 422). Dokument Przemysława pozwala zatem doliczyć do powyżej zaznaczonych 11 wsi klasztoru mogilneńskiego jeszcze *Radzięce* i *Dalochowo*, t. j. zwiększyć stan własności klasztornej, występującej w źródłach, do 13 wsi. Z pozostałych czterech — *Macevo* jest w r. 1356 własnością biskupstwa poznańskiego, *Czarnotul* — rycerską (w dok. 1065 r. klasztor posiada tylko połowę tej wsi), o dwóch zaś (*Sceglino*, *Subino*) nie dają źródła żadnych wiadomości.

Co się tyczy darowizn rycerskich, to znane ze źródeł późniejszych są tylko 3 wsie: jedna z nich (*Padniewo*) jest w XVI w. własnością klasztoru; druga (*Gocanowo*) — rycerską; o trzeciej nic powiedzieć nie można.

Wywód powyższy nie pozostawia żadnej wątpliwości co do tego, że wymienione wsie istotnie mogły być stanowić majątek klasztorny od dawnych czasów. Ścisłej jednak rzecz ujmując, należy widzieć w przytoczonym spisie 23 wsi stan uposażenia klasztoru

¹⁾ KWP. 2, 796.

w czasie, kiedy przygotowywał „zatwierdzenie“ Mieszka Starego, tj. w każdym razie z przed roku 1285 (zatwierdzenie Przemysława II) W niniejszej pracy jest to jednak kwestja obojętna.

Przejdźmy obecnie do innych miejscowości, mianowicie do: *Cyrwenzch*, *Chrenov*, *Bolino*, *Welerich*, *Tossovo*, *Cromnov*, *Golumbino*. Otóż tutaj czeka nas nielada niespodzianka: mianowicie — niema śladu, aby którakolwiek z tych miejscowości była własnością klasztoru mogilneńskiego, natomiast — i to jest najważniejsze — wszystkie one są własnością biskupów płockich, klasztoru Kanoników regularnych w Czerwińsku lub opactwa benedyktyńskiego w Płocku.

*Czerwińsk*¹⁾ jest własnością biskupów płockich. W roku 1373 miasto należy do biskupstwa płockiego²⁾, ponadto w r. 1570 biskup posiada we wsi Czerwińsk 7 łanów³⁾, zaś opat czerwiński 3¹/₂ ł.⁴⁾ *Chrzanowa* nie znalazłem w późniejszych źródłach, a raczej nie mogę przeprowadzić identyfikacji; nie wiem również co to jest *Welerich* natomiast *Bolino* jest wymienione jako własność klasztoru w Czerwińsku, już w dok. legata Opizona z r. 1254⁵⁾, ponadto — w r. 1570⁶⁾ *Tossovo* jest Ciosowem (wzgl. Cieszewem), należącym w r. 1570 do klasztoru Benedyktynów płockich⁷⁾. *Kromnów* (par. Brochów, pow. sochaczewski) występuje już w r. 1155 bulla Hadryana IV) jako własność klasztoru czerwińskiego⁸⁾. *Gołębiewo* (bez określenia własności) występuje w ŻDz. 16, 194 (par. Kutno). Dodać trzeba, że wszystkie omówione miejscowości leżą w niezbyt wielkiej odległości od Czerwińska.

Jak widać, powyższa grupa miejscowości wiąże się wyłącznie z biskupstwem płockiem, gdyż Czerwińsk — jak to ostatnio udowodnia p. A. Bachulski w niedrukowanej jeszcze pracy — był ufundowany przez biskupa płockiego, Aleksandra, w latach 1129—1138. O tem, aby wsie te należały początkowo do klasztoru w Mogilnie, a potem przeszły do biskupstwa płockiego — ani myśleć nie można. Nie stanowiły bowiem te miejscowości zwarte go klucza, lecz były rozrzucone na pewnej przestrzeni. Byłoby więc rzeczą zadziwiającą,

1) Sł. G. 15, cz. 1, 374 niesłusznie uważa, że Czerwińsk, nadany klasztorowi mogilneńskiemu, leży pod Kwidzyniem; miejscowości, które tu występują, świadczą ponad wszelką wątpliwość, że chodzi tu o Czerwińsk mazowiecki.

2) K. Maz. 89.

3) ŻDz. 16, 130.

4) ibd. 129. 5) KP. 1, 43.

6) ŻDz. 16, 130.

7) ibd. 129.

8) CDM. 78: *Chrominnam totam*; por. też ŻDz. 16, 144.

aby późniejsi — plocko-czerwińscy właściciele mieli nabywać te wsie od Mogilna i aby nie pozostał ani jeden ślad własności klasztoru mogilneńskiego w tych okolicach.

II. Nadanie Radziejowa przez Salomeę.

Poza dok. 1065 r., mamy inny, jeszcze ciekawszy i jeszcze bardziej przekonujący dowód, że były miejscowości, do których później, w w. XIII i XIV klasztor mogilneński rościł sobie pretensje, choć nigdy one do niego nie należały, a natomiast stanowiły własność biskupstwa plockiego. Chodzi tu mianowicie o nadanie Radziejowa przez księżnę Salomeę.

W r. 1363 stanął przed Kazimierzem W.¹⁾ opat klasztoru mogilneńskiego, Paulin i prosił króla, aby zatwierdził fundację klasztoru, dokonaną przez ks. Bolesława i zatwierdzoną przez Mieszka Starego. Król zgodził się na to chętnie; nadto zobaczył dokument, w którym księżna Salomea, żona księcia Bolesława, dała klasztorowi wieś Radziejów. Ponieważ zaś król znalazł ową wieś *nimis lesam, tam in limitibus quam in locacione eiusdem, per nonnullos nobiles nostros, vicinos eiusdem ville Radzeyow*, wziął więc tę wieś pod swoją opiekę i posiadanie (dla instauracji i lokacji) dożywotnie, wyznaczając tymczasem klasztorowi inne dochody.

Sam dokument Salomei nie zachował się, znamy natomiast zatwierdzenie tego dokumentu, dokonane, jak wspomniałem wyżej, przez Mieszka Starego w roku 1103 (?)²⁾. Zatwierdzenie to znamy z dwóch kopji w. XV, być może jednak, że powstało ono wcześniej — i należy zbadać, kiedy to się stało³⁾.

¹⁾ KWP. 3, 1493.

²⁾ ibd 1, 9 i 33

³⁾ Oprócz właściwego zatwierdzenia — zakończonego szeregiem świadków — do jednej z kopji, które wydrukował Bielowski MPH. 1, str. XXVI, doczepiono rodzaj odrębnego dokumentu Mieszka Starego, bez daty i miejsca wydania; dokument ten m. in. wylicza szereg wsi należących do klasztoru w Mogilnie; spis ten pochodzi zapewne z pocz. XIV w; wskazują na to: *Zdunowo* (w dok. 1065 r, nie występuje; w 1250 jest jeszcze własnością biskupstwa włocławskiego, Ulanowski, Dok. kuj. i maz. str. 79; leży w pow. inowrocław., par. Chlewiska); *Opatowo* klasztor sprzedał w roku 1314 biskupowi Gerwardowi włocławskiemu (KWP. 2, 966); *Maczewo* w r. 1356 jest własnością biskupstwa poznańskiego (KWP. 2, 1341). W porównaniu ze spisem 1065 r. opuszczono tu: *Cleszcaro*, *Charnothyl*, *Subino*, *Chucharovo*, a z darowizn rycerskich: *Bogusino*, *Ripnik*, *Gocunovo*; z nowych wsi — przedtem nie wymienionych — występują: *Lubien cum medio lacu*, *Zdunovo*, *Ochle*, Zaznaczyć trzeba, że *Lubien* już w r 1145 (?) jest własnością klasztoru trzemeszeńskiego (CDM. 1, 69), podobnie w r. 1348 (KWP. 2, 1279) i 1368 (ibd 3, 1589); w r. 1301 współwłaścicielem

Rok 1103, użyty w tem zatwierdzeniu, wskazuje niewątpliwie, że powstało ono wtedy, kiedy klasztor posiadał już „zatwierdzenie“ dokumentu 1065 r. Data 1103 bowiem powstała w ten sposób, że do 1100 dołączono nieświadomie 3, należącą do *Nonas septembris* zatwierdzenia r. 1100¹⁾. Można więc przypuszczać, że zatwierdzenie dokumentu Salomei nie powstało wspólnie z tem: ten sam falsyfiktor nie popełniłby tego błędu²⁾. Datę zatem *a quo* — dla zatwierdzenia 1103 r. stanowi czas powstania zatwierdzenia 1100 r., t. j. 2-a poł. w. XIII (wzgl. r. 1285). Datę *ad quem* stanowić powinien r. 1363, t. j. dokument Kazimierza W.

Bliższych danych, wskazujących, kiedy to zatwierdzenie Mieszka Starego sporządzono, należy szukać w wykazie świadków, podanych na końcu dokumentu. Porównanie z dokumentem 1100 r. wykazuje, że ani jeden świadek tego ostatniego nie występuje w r. 1103. Natomiast są tutaj osobistości, które, jak już zaznaczono w naszej nauce³⁾, zostały zapisane (ręką z końca w. XIII) pod r. 1176 do *Liber fraternitatis* klasztoru lubińskiego w Wielkopolsce⁴⁾. Wykaz tych świadków, który rozpoczyna Piotr Wszeborowicz, wojewoda kujawski i kasztelan kruszwicki, w dok. 1103 r. jest liczniejszy o 5 osób: *Johannes canonicus Krussviciensis*, *Walterus canonicus*, *Pancratius sacerdos* (potem jeden świadek wspólny,) *Arnist sacerdos* (potem 9 wspólnych), *Maslo*, przyczem zamiast *Wszebora* (w ks. lub. świadek przedostatni) występuje w dok. 1103 r. *Sebastjan*. Mimo tych różnic, zależność jednego wykazu od drugiego jest widoczna; chodzi jednak o to, która strona zapożyczyła go od drugiej?

Wszyscy badacze (z wyjątkiem Małeckiego), którzy się tą kwestją zajmowali i których wyżej cytowałem (I Zakrzewski, W. Kętrzyński, F. Piekosiński i in.), przyjmują tylko jedną ewentualność: że mianowicie z dokumentu mogilneńskiego wpisano do księgi brackiej w Lubiniu tych świadków. Trzebaby zatem przyjąć: 1-o, że datą zatwierdzenia Mieszka St. był rok 1176 i 2-o, że już przed końcem wieku XIII, kiedy wpisano imiona do księgi lubińskiej,

tej wsi jest też Henryk, kanonik płocki (ibid. 2, 837); jednak klasztor mogilneński musiał posiadać tu jakieś prawa, gdyż do r. 1358 pobiera z tej wsi dziesięciny (ibid. 3, 1390). Informacje te jednak nie mogą być wyzyskane przy badaniu właściwego zatwierdzenia, gdyż nie mamy żadnych danych, wskazujących na równoczesność obu dokumentów.

¹⁾ Tak też sądził Małecki. *W kwestji fałsz..* o. c. 46^s, prz. 2.

²⁾ W w. XV dokument Mieszka 1100 r. oznaczono datą 1103 (por KWP. 4, 36, opis dokumentu).

³⁾ KWP. 1, 33 (uwagi wydawcy). — Kętrzyński W. *Studja nad dokumentami.* o. c. 279

⁴⁾ MPH. 5, 582.

istniała *fraternitas* między klasztorem lubińskim a mogilneńskim. Kwestja pierwsza była dyskutowana przez powyższych badaczy; przyjmuję tutaj całkowicie wywody Małeckiego, który stwierdził, że zatwierdzenie Mieszka z r. 1103 nie może mieć nic wspólnego z r. 1176¹⁾); co do drugiej kwestji, to zaznaczę, że *fraternitas* między klasztorem lubińskim a mogilneńskim zawarto dopiero w r. 1367²⁾ i po tym roku przeprowadzono wzajemną wymianę *suffragiów*³⁾. Ale otóż w związku z tem trzeba podkreślić: 1-o ani jednej zapiski mogilneńskiej nie wpisano do księgi brackiej lubińskiej, wszystkie natomiast *suffragia* (i to jest zupełnie zrozumiałe) wpisano do nekrologu; dziwnemby więc było — i zupełnie niezrozumiałem — dlaczego nagle znaleźćby się mieli w księdze brackiej świadkowie zatwierdzającego dokumentu, którzy nie klasztorowi nie dali⁴⁾); 2-o — co bodaj ważniejsze — mamy wyraźny dowód, że wykaz 1176 r. w ks. lubińskiej odnosił się wyłącznie do Lubinia; mianowicie, w nekrologu lubińskim⁵⁾ pod datą 12.III — niezależnie od sufragjów mogilneńskich — zapisano dzień śmierci Piotra, kasztelana kruszwickiego, jako dobroczyńcę klasztoru (lubińskiego): *Petri dicti Magni castellani Crusviciensis, fautoris ac benefactoris huius loci!* Natomiast nie znajdujemy go zupełnie w nekrologu mogilneńskim⁶⁾.

Wreszcie chciałbym zwrócić uwagę na to, co podkreślił już Małecki⁷⁾, że z pośród 4 duchownych z r. 1103, których brak w spisie 1176 r., Jan i Walter są tymi samymi, którzy występują w dok. 1065 r.; zmieniono tylko tytuły: bo tam są obaj kanonikami płockimi, tu zaś Jan jest kruszwickim.

W rezultacie tych rozważań osiągamy dość ważny wniosek: rzekome zatwierdzenie 1103 r. powstało po r. 1367, bo wtedy dopie-

¹⁾ *W kwestji fałsz.*, o c. 451 n., 457. Małecki sądzi, że spis w księdze lubińskiej wzięto z nieznanego źródła.

²⁾ KWP. 3, 1574.

³⁾ por. MPH. 5, 606 n., 660 n.

⁴⁾ Dodam tu nawiasowo, że *suffragia* mogilneńskie nie mogły być zapisane do księgi brackiej lubińskiej z tego powodu, że księga ta miała charakter księgi bractwa typu indywidualnego, podczas gdy *fraternitas* z Mogilnem miała charakter zbiorowy (*commune*). Por. Delisle L. *Des monumens paléographiques concernant l'usage de prier pour le morts*. Bibl. de l'Ecole des Chartes, s. 2, t. 3 (1846), 364 n.

⁵⁾ MPH. 5, 615.

⁶⁾ Nie zajmuję się już tutaj kwestją, skąd klasztor lubiński posiadał dokument, opatrzony datą 1176 r. i świadkami z Piotrem na czele; brak jakichkolwiek danych nie pozwala na snucie domysłów.

⁷⁾ l. c. 457.

ro klasztor mogilneński otrzymał księgę lubińską, z której „wypożyzył“ świadków do robionego dokumentu Mieszka Starego. Jedną się tylko nastrocza trudność: powiedzieliśmy, że już w r. 1363 Kazimierz Wielki zatwierdzał dokument 1103, nie mógł więc ten ostatni powstać dopiero w 4 lata po tem. Ale jest to tylko pozorna trudność, która popiera nawet nasz pogląd: dokument Kazimierza bowiem jest falsyfikatem, który — jak wskazują na to świadkowie i co wykazał St. Kętrzyński ¹⁾ — oparł się na jakimś wzorze, pochodzącym najwcześniej z r. 1368/9, a został sfabrykowany dopiero w w. XV. Zatem zatwierdzenie 1103 r. powstało dopiero po roku 1369.

Zdaje się, że czas jego powstania nie mógł być zbyt odległym od czasu, kiedy sporządzono falsyfikat 1363 r., gdyż treść jego, obejmująca poza zatwierdzeniem donacji Salomei także opis granic Radziejowa (przyczem poza wsiami: Płowcami, Skibinem i Bytyniem — występuje tu, jako sąsiad Radziejowa: *Petrus, filius Jacussonis*, znany ze spisu księgi lubińskiej!) wiąże się ściśle z tendencjami falsyfikatora dok. 1363 r.; król Kazimierz miał bowiem doprowadzić granice Radziejowa do dawnego stanu! Charakterystycznym szczegółem jest także „oddanie“ Radziejowa królowi w dożywocie: z równo bowiem miasto Radziejów, jak i wieś Stare Radziejewo stanowi — pierwsze już w 1-ej poł. w. XIV ²⁾, drugie — w w. XV i XVI ³⁾ — własność królewska.

Stwierdzenie, że dok. 1103 r. jest bardzo późnym falsyfikatem, nie przesadza jeszcze, czy również dokument zatwierdzany, t. j. Salomei, jest fałszerstwem. Świadkowie nic nam nie powiedzą; o kilku możnaby powiedzieć, że są wzięci z dok. 1100 roku (*Bero, Vernerus, Digno, Zbilut*); o jednym (*Zyzema*) — z 1065 r. (*Zema*); ale co do pierwszych — mógł być ewentualnie stosunek odwrotny — t. j., że fałszerz zatwierdzenia 1100 r. wziął swych świadków z dok. Salomei — i tak sądzili wszyscy dotychczasowi badacze (W. Kętrzyński, Piekosiński, Małecki i in.) Mniemam, że wobec zupełnego braku danych, kwestja jednej czy drugiej ewentualności nie da się bezpośrednio rozstrzygnąć. Należy jedynie poszukać innych kryterjów, a przede-wszystkiem zbadać informacje o samym Radziejowie.

Najstarszą, prawdziwą o nim wiadomość znajdujemy w bulli papieża Grzegorza IX z r. 1232 ⁴⁾, transsumującego nadania Konrada

¹⁾ O *elementach chronologicznych dokumentów Kazimierza Wielkiego*, RHF., 56, 110 n

²⁾ KP. 1, 89 (r. 1298); 103 (r. 1310); 106 (1322); por. SIG. 9, 464.

³⁾ Księgi sąd. brzesko-kuj (wyd. J. J. Kochanowski), r. 1418, N 515, 661; ŻDz. 13, 27.

⁴⁾ CDM., 320.

mazowieckiego z r. 1230 dla biskupstwa płockiego ¹⁾). Wśród nadań Konrada znajdujemy taki ustęp: *Item noua seruitus in Radeiow seruandi hominem in trunco iudicatum, a iudice crusicensi et deducendi in Crusic deleatur, quia hec non fuit in tempore domine que contulit Deo Radeiow*. Nikt inaczej tych słów nie rozumiał dotąd, jak tylko w ten sposób, że chodzi tu o nadanie księżnej Salomei, wdowy po Krzywoustym; zestawienie powyższego przekazu z dokumentem Salomei dla Mogilna stwierdza to niewątpliwie. Kto jednak ostatecznie otrzymał Radziejów: Płock czy Mogilno? Czy może oba razem? Tę kwestję musimy rozwiązać. Salomea umarła 27 lipca 1144 r. ²⁾, przed tym czasem musiała więc nastąpić darowizna. Można przypuszczać, że stało się to niedługo przed jej śmiercią. Dokument dla Trzemeszna, z datą 1145 r. ³⁾ mówi o podobnych nadaniach: nadała wtedy Salomea klasztorowi trzemeszeńskiemu Kwieciszewo, Zbar i Waśniów z targami. Gdyby przypuścić, że księżna w tym samym mniej więcej czasie obdarowała Płock Radziejowem, to śmiało możnaby przyjąć, że stało się to w pierwszej połowie r. 1144. W tym roku bowiem odbyła się konsekracja katedry płockiej, mającej wezwanie N. Marji P. ⁴⁾, a konsekracja to, oczywiście, najlepsza sposobność czynienia nadań na rzecz biskupstwa. I oto — najniespodziewaniej w świecie — znajdujemy o tem zupełnie pewną wiadomość... w nadaniu Salomei dla Mogilna! Czytamy tam, że po śmierci Krzywoustego, który nic nie dał klasztorowi, księżna, chcąc zapewnić spokój duszy zmarłego księcia, *providens et ordinans ut in Muglyn emptā in honorem sancte Marie consecrarentur, cum multis meis precibus devota interfui et villam Radeow cum omnibus appenditiis, presente domino Jacobo archiepiscopo... Deo et sancte Marie sanctoque Johanni concredidi...* Klasztor w Mogilnie nigdy nie miał innego wezwania, jak tylko: s. Johannis Ev. (tak tylko w bulli Aleksandra III z r. 1179 dla klasztoru) ⁵⁾. I nie ulega najmniejszej wątpliwości, że źródło, na którem oparto się przy układaniu owego bezsensownego zdania: *ut emptā... consecrarentur (!)*, brzmiało w taki mniej więcej sposób: *Salome ducissa, olim Boleslai ducis uxor, presente domino Jacobo archiepiscopo* ⁶⁾, *dedit Radeow, cum ecclesia (Plocensis) S. Mariae consecraretur!*

¹⁾ ibd. 278.

²⁾ Balzer O. *Geneologia Piastów*, 123

³⁾ CDM. 69 i 72.

⁴⁾ *Ecclesia Cathedralis Plocensis consecratur*, Spom. płockie i sochacz., MPH. 3, 119.

⁵⁾ KWP. I. 24.

⁶⁾ Może tutaj byli wymienieni także inni świadkowie z dokumentu Salomei?

III. Opactwo św. Wojciecha na grodzie płockim i pierwotne uposażenie biskupstwa.

Powyższy rezultat naszych rozważań posiada decydujące znaczenie dla oceny falsyfikatów mogilneńskich. Okazuje się bowiem, że klasztor posiadał jakieś zapiski płockie, które — świadomie czy nieświadomie — odniósł do swego własnego uposażenia. Radziejów z nadania Salomei jest tu wyraźnym dowodem; per analogiam można to samo powiedzieć o Czerwińsku wraz z otaczającymi go wsiami z r. 1065. Musimy jeszcze zbadać, które z pozostałych części dokumentów 1065 r. odnoszą się do Płocka, a które do Mogilna. Przedewszystkiem ciekawi tu kwestja *transitus omnes per Wislam de Camen usque in mare* etc., i dziewięcin z całego Mazowsza, t. j. wymienionych 19 grodów; dalej: askryptycjów, wreszcie — kościołów w Płocku, Bielsku, Włocławku.

Zacnę od tego, co wiadomo: kościół w Bielsku istotnie należał do klasztoru w późniejszych czasach ¹⁾ Podobnie — kościół św. Jana we Włocławku, nad którym *jus patronatus* odstępuje opat mogilneński Mikołaj, w r. 1315, biskupowi włocławskiemu Gerwardowi ²⁾. Można przypuszczać, że i kościół św. Wawrzyńca w Płocku również klasztor posiadał.

Co się tyczy grodów, to tutaj kwestja inaczej się przedstawia. Jak wspomniałem na wstępie, już W. Kętrzyński ³⁾ a za nim inni badacze ⁴⁾ sądzili, że grody te — to uposażenie biskupstwa płockiego. Myśl tę, zupełnie słuszną, uzasadniano: 1-o tem, że owe grody leżą na terenie diecezji płockiej i 2-o, że analogiczne stosunki występują w innych biskupstwach, np. wrocławskiem 1155 r., a nigdy w uposażeniach klasztornych. Nie wyczerpano jednak wszystkich dowodów. W samym bowiem dokumencie 1065 r. mamy wyraźną wskazówkę: mianowicie, zupełnie niezrozumiale umieszczono oddzielnie (po wyżej wymienionych kościołach, a przed wsiami, należącymi istotnie do klasztoru): *in Culmine nonum forum cum tabernario*. Wszak już przedtem wyliczono *nonum forum* na całym Mazowszu, obejmując w wykazie grodów bardziej na północ od Chełmna położony Grudziądz! Wyodrębnienie Chełmna można sobie tylko tak wytłumaczyć, że (jak na to wskazuje wymienienie tego grodu wśród niewąt-

¹⁾ por. MPH. 5, 660 n., s. d.: 1.1; 5 1; 23.1; 20.11 i t. d.

²⁾ KWP, 2, 975.

³⁾ *Założenie bisk. pł.*, o. c. 363 n.

⁴⁾ Zwłaszcza Małeki, *Biskupstwa*, o. c. 228, przyp.

pliwych dóbr klasztornych) dziewięcina z targu chełmińskiego była istotnie uposażeniem Mogilna, wszystkie zaś inne grody — biskupstwa płockiego. Również *transitus* musiały należeć do Płocka.

Przechodząc wreszcie do kwestji askryptycjów, muszę zwrócić uwagę na jeden szczegół: oto wszystkie części dokumentu 1065, które odnoszą się Płocka, mają charakter zapisek, przed którymi stawiano odpowiedni tytuł; przed grodami więc mamy: *Et hec sunt nomina castrorum*, a przed wsiami: *Hec autem nomina villarum prenotantur* (co wygląda na przeróbkę z: *Hec sunt nomina villarum*). Nic podobnego nie spotykamy przed temi częściami, które odnoszą się do Mogilna. Wobec tego skłonny byłbym przypuszczać, że i spis askryptycjów, który właśnie poprzedza nadpis: *Item hec sunt nomina seruorum ascripticiorum*, odnosi się do Płocka. Jest rzeczą charakterystyczną, że obliczając ogół tych ludzi według metody Potkańskiego, otrzymamy ich około 100¹⁾; nadawanie niewolników w grupach setkowych, jest, jak wiadomo, starym systemem w naszych dziejach, występującym w szeregu uposażeń kościelnych.

Jedna jeszcze jest wiadomość, która występuje w dok. 1065 r. mianowicie: zamiana wsi klasztornej *Raniglow* na wiś księżęcą *Kryte*. Wystawcą jest ks. Bolesław. Otóż sądzę, że właśnie do tej części odnosi się całe zakończenie dokumentu, wraz z datą i ze świadkami. Oczywiście data niema nic wspólnego z czasami Śmiałego. Prostu opuszczono *centesimo*, nadto przekreślono coś w cyfrach dziesiątek. Sądzę, że jednym z trafniejszych był pogląd Piekosińskiego²⁾, iż właściwą datą jest r 1145 (XL przekreślono na LX); ale nie jest niemożliwą i inna kombinacja (np. zamiana m. c. LIV na LXV i t. d.). Mamy jednak kryterjum inne, mianowicie świadków: wśród nich spotykamy Waltera, brata biskupa Aleksandra, który w r. 1147 wyjechał do Malonne i wrócił stamtąd już jako biskup³⁾; sądzę więc, że najprawdopodobniejszą datą będzie: 1145—47.

Przejdę obecnie do następnej nasuwającej się z kolei kwestji, a mianowicie: w jaki sposób wykryte przez nas zapiski płockie dostały się do klasztoru mogilneńskiego.

¹⁾ Potkański. *Opactwo na łącz. grodzie*, o. c., 152; askryptycjów jest 59, w tem 4 — *cum cognatione sua*, 5 — *cum filitis*, 11 — *cum fratre suo*, 2 — *cum fratribus suis*. Ponieważ, według zasady Potkańskiego, *fratres* lub *filiti* = 2 osoby, *cognatio* = 3 osoby, zatem dodać należy do 59 jeszcze: 12 + 10 + 11 + 4 = 37, t. j. razem 96.

²⁾ *Mon. mediæ ævi diplom.* (Studia etc. z dziedziny hist. polskiej etc 1), 1897, 111.

³⁾ por. Berlière. *Une colonie de moines liégeois en Pologne au XII s.*, *Revue Bened* (1891), 8, 115. — Levison *Zur Geschichte des Bischofs Walter v. Breslau*, *Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. u. Alt. Schlesiens*, 35.

Zagadnienie to nie da się inaczej rozwiązać, jak tylko przypuszczeniem, że klasztor mogilneński w pewnym okresie był ściśle związany z Płockiem. Na czym jednak polegał ten związek? W. Kętrzyński ¹⁾ sądził, że Śmiały wyznaczył biskupa z pośród zakonników mogilneńskich i że ci ostatni stanowili przez pewien czas kapitułę biskupią. Gdyby jednak hipoteza ta była słuszną, to spodziewalibyśmy się, że znajdują się choć drobne ślady wspólności majątkowej płocko-mogilneńskiej w późniejszym czasie. Tymczasem, jak widzieliśmy, nic podobnego nie było: oddzielenie uposażenia płockiego i mogilneńskiego występuje jasno już w dokumencie 1065 r.

Zasadnicza jednak podstawa koncepcji W. Kętrzyńskiego, że związek ów da się wytłumaczyć istnieniem pewnych stosunków benedyktyńskich, jakie łączyły Płock i Mogilno, jest zupełnie słuszną. Umacniają ją mianowicie wiadomości, jakie posiadamy o istnieniu klasztoru benedyktyńskiego w samym Płocku.

Dowiadujemy się o nim z żywota biskupa płockiego Wernera, źródła, pisanego w latach 1237—63 i dającego zupełnie wiarogodne dane, odnoszące się do XII w. Czytamy w niem, że w sypialni biskupa, w dniu jego zamordowania (r. 1172) znajdował się brat Benedykt *ordinis Cluniacensis id est sancti Benedicti*.²⁾ Nadto w dokumencie r. 1240³⁾ występuje *Johannes Abbas sancti Adalberti de Ploczsk*, zaś w r. 1303⁴⁾ ks. Bolesław płocki nadaje na prośby Marcina, opata *Monasterii Nostri et Ecclesie sancti Adalberti de Castro Nostro Plocensi* wsie Drwały i Zirzyno nad Wisłą. Wiadomości te są niezmiernie charakterystyczne: stwierdzają one istnienie na grodzie płockim klasztoru benedyktyńskiego św. Wojciecha, istniejącego już w 2-iej połowie w. XII. Kiedy ten klasztor powstał? Napewno nie w czasach biskupa Wernera, bo takie źródło, jak cytowane wyżej *Mors et miracula*, nic o tem nie mówi; również nie w czasach bpa Aleksandra, bo ten, zwolennik Kanoników regularnych i wiążący ściśle tych ostatnich z kapitułą (o czem niżej), nie osadzałby Benedyktynów w Płocku. Za starszym okresem powstania klasztoru św. Wojciecha w Płocku przemawia jego siedziba: na grodzie płockim — jak wiadomo bowiem, grody były najstarszym rodzajem siedzib benedyktyńskich. Mamy zresztą inne dane, które stwierdzają, że początek opactwa płockiego należy cofnąć wstecz.

¹⁾ por. prz. 1 na str. 4.

²⁾ *Mors et miracula b. Veneri, episcopi Plocensis*, MPH. 4, 751 n

³⁾ CDM. 406.

⁴⁾ KMaz. 47.

Mianowicie, z dokumentu biskupa płockiego, Gedki (z lat 1206 — 1227)¹⁾, wiemy, że kościół katedralny płocki pod wezwaniem N. Marji P. został założony przez Dobiechnę, wdowę po Wojśławie, znanym z czasów Krzywoustego protoplaście rodu Powalów²⁾. Kiedy Wojśław umarł? W r. 1124 jeszcze żył, natomiast w r. 1155 wspomniany jest jako zmarły³⁾. W każdym razie umarł przed r. 1144, bo w tym roku, jak wiemy, już się odbyła konsekracja katedry, a budowę jej rozpoczęto po jego śmierci. Tak czy inaczej, jedno nie ulega wątpliwości, że przed r. 1124 katedry jeszcze nie było. I oto powstaje pytanie, jaki kościół był biskupim w Płocku, skoro wiemy napewno, że przed r. 1113 był w Płocku biskup, — a nadto że w r. 1102 Władysław Herman został pochowany „in ecclesia Plocensi“⁴⁾?

Czy nie był nim pierwotnie klasztorny św. Wojciech? Trudno snuć domysły, kiedy się niema bezpośrednich informacji źródłowych, ale pewne szczegóły naprowadzają na myśl, że właśnie on tu był najstarszym.

Przedewszystkiem, zaciekawia tutaj stosunek klasztoru do biskupstwa — i to zarówno kościelny, jak i majątkowy.

Najpierw — co wiemy o tym ostatnim?

Zaznaczyłem już powyżej (str. 8), że z miejscowości, które wyodrębniłem, jako nie należące nigdy do klasztoru mogilneńskiego (Czerwińsk etc.), jedna, mianowicie *Cieszewo*, należy później do klasztoru św. Wojciecha; niestety — nie o wszystkich miejscowościach posiadamy informacje, do kogo w późniejszym czasie należały (*Chrzanów*, *Welerich*(?), *Gołębiewo*); jest jednak rzeczą ciekawą, że niema ich w tak dokładnym wykazie dóbr biskupstwa płockiego, jakim jest dokument Konrada mazowieckiego z roku (prawdopodobnie) 1239⁵⁾; więcej jeszcze dziwi fakt, że wieś *Bolino*, które w r. 1254 jest własnością klasztoru czerwińskiego, nie należy do tego ostatniego w r. 1155, ani do biskupstwa płockiego w r. 1239; powstaje więc wprost pytanie, czy nie należała do opactwa płockiego, jak i *Cieszewo*?

¹⁾ CDM., 167.

²⁾ *Galli An. Chronicon*, ed. c., 52—54 (2, 15, 16), — Semkowicz Wł. *Ród Powalów* Spr. Ak. Umiej., 1914. N. 3, 19.

³⁾ MPH, 5, 572, prz. wyd.

⁴⁾ *Galli An. Chron.*, 59 (2, 21).

⁵⁾ por. Kętrzyński W. — *Castellaniae* o. c. 420 i 433 (tekst): Tenże — *Założenie i wyposażenie bisk. pł.*, o. c. 385 n, Ulanowski B. *O uposażeniu biskupstwa płockiego*. RHF 21, 1 n.; replika Kętrzyńskiego: *Dokument ks. Konrada Mazowieckiego z r. 1203*, Przew. nauk. i lit. 1887, 15. W sprawie tej — idę za poglądami B. Ulanowskiego.

To samo wreszcie dotyczy także i Czerwińska, którego nie dostali przy fundacji Kanonicy regularni; otrzymali oni tam tylko dziesięciny z targowego, pieniędzy, statków, zrebców, ale do kogo np. te ostatnie należały? W r. 1239 Czerwińska nie ma wśród dóbr biskupstwa plockiego, widocznie więc dopiero później stał się własnością biskupów plockich. Otóż tutaj jest jeden szczegół, który, jak sądzę, rozstrzyga sprawę: mianowicie—aż do połowy XVIII w. istniał w Czerwińsku—obok kościoła klasztornego—kościół (parafjalny!) pod wezwaniem św. Wojciecha; istnienie tego kościoła stwierdza najniewątpliwiej, że Czerwińsk był pierwotnie w ścisłym związku z opactwem plockiem, gdyż od tego ostatniego otrzymał powyższe wezwanie¹⁾.

Ten wynik pozwala na postawienie przypuszczenia, że owych 7 miejscowości, wyliczonych w dokumencie mogilneńskim z Czerwińskiem na czele, było własnością opactwa św. Wojciecha. Ale w takim razie nasuwa się pytanie, czy pomieszanie w spisie mogilneńskim własności opactwa plockiego z wykazem dziewięcin grodowych, będących napewno uposażeniem djecezjalnym, nie było wynikiem bliższych stosunków między samem biskupstwem a opactwem?

Rozwiązania tej kwestji należy poszukać w innych źródłach, mianowicie w informacjach o najstarszych dziejach kapituły plockiej.

Informacje te znajdujemy w cytowanym wyżej dokumencie Gedki; dowiadujemy się z niego, że Dobiechna, po wybudowaniu kościoła katedralnego, *instituit in ea quatuor canonicos et unum prepositum*. Wkrótce potem jednak biskup Werner wprowadził doń *Bertoldum abbatem* wraz z jego mnichami; a potem — po Bertoldzie — biskup Wit ustanowił tam opata Fulkolda. Ten Fulkold jest nam znany, jako opat czerwiński w czasach Kazimierza Sprawiedliwego²⁾ (Wit był biskupem od r. 1187); wiemy też, że przed nim (ale—jak się okaże — nie bezpośrednio), w czasach Kędzierzawego, był opatem czerwińskim Gwidon³⁾, występujący jako przeor w bulli Hadriana IV dla Czerwińska z r. 1155⁴⁾. Z informacji Gedki wynika, że między Gwidonem a Fulkoldem był opatem Bertold, t. j. w każdym razie po r. 1155 a przed 1187. W tym ostatnim roku występuje —

¹⁾ Na istnienie tego kościoła zwrócił uwagę p. A. Bachulski w swej pracy o klasztorze czerwińskim, w której zestawił informacje źródłowe, odnoszące się do kościoła św. Wojciecha; najstarszą — choć pośrednią — wiadomość o tym kościele daje kalendarz czerwiński: *sub anno 1328 maior ecclesia cyrvensis—tèrciam partem concremata(?)*. MPH., 2, 946.

²⁾ CDM. 212 (r. 1222).

³⁾ *ibid.*

⁴⁾ *ibid.* 78.

jako proboszcz kapituły płockiej — Barto¹⁾). Ponieważ wiadomo, że biskupem płockim po Wernerze t. j. od r. 1172 do 1186 był Lupus, można więc przypuszczać, że on to właśnie — po Bertoldzie — ustanowił proboszczem świeckiego duchownego, poczem Wit — po r. 1187 — wracając do dawnej praktyki, oddał pierwsze miejsce w kapitule opatowi czerwińskiemu, Fulkoldowi.

Te informacje, które posiadamy o rozwoju kapituły płockiej, są tem ciekawsze, że znakomicie ilustrują prądy reformatorskie, jakie od połowy w. XI krążyły w kościelnych sferach Europy zachodniej. Zarazem pozwalają one w innem świetle przedstawić stan naszej organizacji kościelnej w w. XII, niż ostatnie poglądy naszych badaczy historii kościoła, które stoją na stanowisku istnienia tylko świeckich kapituł w organizacjach djecezjalnych²⁾.

Właśnie bowiem z dokumentu r. 1187, w którym występuje Barto, dowiadujemy się, że dwaj rycerze rościli sobie jakieś prawa do kaplicy św. Benedykta w Płocku, jednak ks. Kazimierz, po zbadaniu sprawy, orzekł, że kaplica ta oddawna należy do kapituły i ma nadal znajdować się w jej rękach. Wezwanie tej kaplicy — tak wybitnie benedyktyńskie — prowadzi nas do zupełnie usprawiedliwionego wniosku, że znajdowała się ona początkowo w posiadaniu opactwa św. Wojciecha i potem przeszła w ręce kapituły. Ale ta właśnie okoliczność świadczy, że — skoro owa kaplica związana była z kapitułą i jej obowiązkami, to te obowiązki poprzednio pełnić musieli Benedyktyni: wbrew więc zdaniu S. Zachorowskiego³⁾ trzeba by widzieć w opactwie benedyktyńskiem pierwotne prezbiterjum biskupie, które z czasem zostało zastąpione przez Kanoników regularnych, bo chyba tylko w tym celu mógł ich organizować biskup Aleksander, niewątpliwy zwolennik reform kościelnych w. XII. Ta reforma tłumaczy zarazem, dla czego Kanonicy regularni osiedli w Czerwińsku: oto otrzymali oni niewątpliwie część uposażenia Benedyktynów (Kromnow!) najwyraźniej dlatego, że przejmowali ich obowiązki.

Czy jednak nienależałoby widzieć w opactwie św. Wojciecha wogóle zaczątku biskupstwa płockiego? Takich wypadków znamy dużo na Zachodzie (m. in. cytuje je S. Zachorowski), mogło więc być podobnie i u nas. Otóż mniemam, że stanowczo przemawia za tem powiązanie uposażenia

¹⁾ ibd. 123.

²⁾ Zachorowski St. *Rozwój i ustrój kapituł polskich w w. śr.*, Kraków, 1912, 22 n.

³⁾ o. et l. c.

opactwa z uposażeniem biskupstwa w dokumencie mogilneńskim, które powyżej podkreśliłem.

Kiedyż ów klasztor powstał? Zdaje się, że cofnięcie jego powstania aż do drugiej połowy w. XI jest zupełnie usprawiedliwione. Posuńmy się jednak krok dalej w naszych rozważaniach. Biskupstwo płockie powstało — jak zaznaczyłem na wstępie — w czasach Bolesława Śmiałego (ok. 1075 r.), klasztor musiałby więc istnieć już wcześniej. Otóż tutaj należy podnieść jeden szczegół, wiążący nasz klasztor z Trzemeszmem. Jak wiadomo, stare opactwo benedyktyńskie w Trzemesznie przestało istnieć, zapewne w okresie zamieszek po śmierci Mieszka II¹⁾. Krzywousty — jak wiemy z dokumentu (1145 r.²⁾) — instaurował tu klasztor, ale już Kanoników regularnych. Otóż niezmiernie charakterystyczne, że klasztor ten posiada wezwanie św. Wojciecha (w dokumencie kardynała Humbolda z r. 1146/7³⁾), które — co wynika z całej praktyki owych czasów — musiało być wezwaniem poprzedniego, benedyktyńskiego klasztoru. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że z istniejących w owym czasie klasztorów benedyktyńskich, z a d e n poza płockim nie ma wezwania św. Wojciecha to nie będzie zbyt śmiałym wniosek, którego nie waham się wysnuć, że w czasie owego buntu 1038 r. zakonnicy trzemeszeńscy uciekli na nieobjęte reakcją pogańską Mazowsze⁴⁾ i tu się osiedlili na grodzie, pozostając już na zawsze i dając z czasem podstawę do utworzenia się biskupstwa.

Wszystkie te dane pozwolą nam obecnie rozwiązać sprawę wędrówki zapisek płockich do Mogilna. Wiąże się to ściśle z kwestją, kiedy powstał ten klasztor. Odnoszenie go do czasów Śmiałego jest bezpodstawne, bo data 1065 r. w dokumencie jest — jak stwierdziliśmy — pomyłona i nie może być żadnym argumentem; wiadomość Spom. trzemeszeńskich⁵⁾, że klasztor założył Śmiały, nie może być brana pod uwagę, gdyż, jak ostatnie badania wykazały⁶⁾, powstały one później, niż to poprzednio przyjmowano (w w. XVI), i oparły się na Długoszu, a Długosz — na dokumencie 1065 r.! Natomiast mamy wiadomości, że opat Mengoz, pierwszy opat klasztoru mogilneńskiego, umarł w r. 1085. Jest to informacja nekrologu klasztornego⁷⁾. Bliższe zbadanie tej wiadomości nie pozwala jednak na jej

¹⁾ Abraham *Organizacja*, o. c. 174.

²⁾ KWP. 1, 11.

³⁾ CDM. 72.

⁴⁾ Gall, ed. c. 29 (1, 19); 30 (1, 20).

⁵⁾ MPH. 3, 134.

⁶⁾ Górka O. KH. 23 (1909), 143 n. ⁷⁾ MPH. 5, 664.

przyjęcie. Stwierdzić trzeba przedewszystkiem, że jest to najwyraźniej zapiska późniejsza: kiedy wpisywano *suffragia* mogilneńskie do nekrologu lubińskiego po r. 1367 — nie znaleziono przy nim żadnej daty rocznej — jak przy innych opatach — podano tylko datę dzienną śmierci (3.VIII)¹⁾; pierwszą zaś datę roczną znaleziono dopiero przy opacie Mikołaju, zmarłym w r. 1339²⁾. Że w Mogilnie nie posiadano jeszcze w końcu w. XIII zapisek, kiedy Mengoz umarł, świadczy to, że opat ten występuje w sfałszowanym — jak wiemy przed r. 1285 — zatwierdzeniu Mieszka z r. 1100! Prócz tego, należy zaznaczyć, że w samym nekrologu mogiln. są wskazówki, stwierdzające, że był on po XIV w. przerabiany i uzupełniany. Mianowicie, pod datą 25.XII zapisano w nekrologu lubińskim dzień śmierci *Fratri Rudgeri secundi abbatis Mogilnensis*³⁾; tymczasem — w nekrologu mogiln. zapisano go pod tą datą co i Mengoza (3.VIII), oczywiście dlatego, że pisarz miał w pamięci fakt, iż to był drugi opat! Ciekawe też, że jedyny opat którego istnienie stwierdza źródło współczesne⁴⁾ mianowicie Albero — nie posiada w nekrologu mogiln. daty rocznej!

Jedyną wiarogodną informacją stwierdzającą czas, kiedy żył Mengoz, jest wiadomość dokumentu 1065 r., że zamiany wsi Kryte na Ranigłow dokonał ks. Bolesław z opatem Mengozem. Wykazaliśmy poprzednio, że tym księciem był Bolesław Kędzierzawy, a sama zamiana miała miejsce w latach 1145 - 1147; w tym więc czasie żył pierwszy opat klasztoru mogilneńskiego.

Klasztor jednak musiał istnieć już wcześniej, skoro w tym czasie dokonywuje zamiany wsi. Jest rzeczą charakterystyczną, że Kędzierzawy nie występuje w swym dokumencie, jako fundator klasztoru; czyby więc nie fundował klasztoru jaki ród rycerski? Zaciekać tu może informacja dok. 1145 r., że Janusz *comes* wybudował kościół *ad honorem Dei et beati Johannis ewangeliste in fundo ipsius claustris Cheremesensis*⁵⁾. Wezwanie to samo, co w Mogilnie! Czyby więc nie Powalowie, do którego rodu należał Janusz, założyli klasztor? Brat Janusza, Trojan, występuje jako świadek w dok. 1065 r., samego Janusza niema; niema nawet wzmianki o darowiznach Powalów, choć jest Pałuka (Zbilut), Nałęcz (Dobrogost), Poraj (Odolan); może właśnie dlatego nie wymieniono ich, że byli oni fundatorami klasztoru? Są to kwestje, które trudno rozwiązać, jednak przypuszczenie powyższe wydaje się dość prawdopodobne.

¹⁾ ibd. 5. 634. ²⁾ ibd. 619.

³⁾ ibd. 651. ⁴⁾ bulla 1179 r., KWP. I, 24.

⁵⁾ KWP. I 11.

Krótko mówiąc, można stwierdzić, że klasztor mogilneński założono dopiero w pierwszej połowie w. XII i że Benedyktyni mogilneńscy z Mengozem na czele przybyli z Płocka. Inaczej posiadania przez nich zapisek płockich nie potrafię sobie wytłumaczyć. Kiedy stamtąd wyszli — trudno określić; fakt, że posiadali u siebie zapiskę o nadaniu w roku 1144 Radziejowa, niekoniecznie musi świadczyć, że już wtedy ją zabrali z Płocka; mogło się to stać później, przy jakiegokolwiek sposobności; przypuszczać można natomiast, że ów exodus był bezpośrednim skutkiem reformy biskupa Aleksandra, odbierającej klasztorowi płockiemu poważną część dotychczasowego uposażenia; w takim razie początki klasztoru w Mogilnie należałoby kłaść do lat: (1124—38) — 1145.

Na zakończenie—kilka słów o zapisce, odnoszącej się do uposażenia biskupstwa płockiego.

Tekst jej oraz objaśnienie (nie nastroczające zresztą żadnych niemal trudności) podaje w oddzielnym dodatku. Tutaj chodzić mi będzie o ustalenie czasu, z którego może pochodzić.

Data ad quem będzie r. 1123 — 25, t. j. czas, kiedy kardynał Idzi przeprowadzał granice djecezjalne świeżo utworzonego biskupstwa wrocławskiego¹⁾, zapiska bowiem, wyliczająca Włocławek, Przypust, Słońsk i Osielsk musi oczywiście odnosić się do okresu wcześniejszego. Data a quo jest trudniejsza do ustalenia. W każdym razie nie można cofać jej aż do czasów Bolesława Śmiałego, gdyż ten, jak wiadomo z Galla, *Pomoranorum dominium... amisit*²⁾, w zapisce zaś występuje *transitus* aż do morza. Wiemy zresztą, jak powoli i z jakim trudem Krzywousty zdobywał lewy brzeg Wisły od Wyszogrodu (pomor.) na północ, na prawym zaś brzegu Wisły panowanie polskie mogło się być rozciągać tylko do północnych granic późniejszej ziemi chełmińskiej, t. j. mniej więcej do Grudziądza włącznie. Zajęcie Wyszogrodu odnosi się do r. 1112³⁾, a ponieważ występujący w zapisce Osielsk leżał tuż obok niego (nieco na północ), można więc twierdzić, że najwcześniejszą datą zapiski może być r. 1113.

Na podstawie powyższej zapiski możemy ustalić granice djecezji płockiej na początku w. XII; rozciągała się na południe — po Wisłę, i Wisłą — po wieś Kamień (pod dzis. Pragą), t. j. tak, jak w czasach późniejszych biegła granica archidjakonatu czerskiego i djecezji;

¹⁾ Abraham *Organizacja* o. c. 99 i KH. 11 (1897), 840.

²⁾ ed. c. 32 (1, 22).

³⁾ Gall, ed. c. 111—12 (3. 26).

na zachód — po granicę archidjakonatu kruszwickiego z w. XIV (t. j. nieco na zachód od linii: Osięciny—Służewo): na północ obejmowała późniejszą kasztelanję wyszogrodzką i ziemię chełmińską; na wschodzie nie miała ustalonych granic i dopiero Konrad mazowiecki w latach 1228—32 wyznaczał tu dziesięciny¹⁾. Utworzenie biskupstwa włocławskiego oderwało cały obszar po lewym brzegu Wisły wdół od Dobrzynia, — a chełmińskiego — terytorjum na północ od Drwęcy,

DODATEK.

Zapiski płockie 1113 — 1123.

W celu ustalenia przypuszczalnego tekstu najstarszych zapisek płockich (1113 — 1123) podaję je poniżej na podstawie dokumentu 1065 r. (KWP. 4, 3 i poprawki Wł. Semkowicza w rec. CDM. 1, KH., 37, 162: Zyrenidzco zam. Zyremdzco). Moje uzupełnienia do tekstu drukuję kursywą.

Dux Boleslaus dedit transitus omnes per Wislam de Camen²⁾ usque in mare, transitus Navchre³⁾ in Vizna⁴⁾ et in Macov⁵⁾ et per totam Mazoviam nonum forum, nonum denarium, nonum porcum, nonum poledrum. nonum piscem.

Et het sunt nomina castrorum: Grudomzch⁶⁾, Zacroczyn⁷⁾, Syrozch⁸⁾ cum medio theloneo per fluvium Bug, Ripyn⁹⁾, Steclyn¹⁰⁾, Segrch¹¹⁾, Nowy Radecz¹²⁾, Oselzch¹³⁾, Zyrenidzco¹⁴⁾, Cechonov¹⁵⁾, Stolpzczo¹⁶⁾, Grebezco¹⁷⁾, Nasilzco⁸⁾, Visegrad⁹⁾, Ploczch²⁰⁾, Dobrin²¹⁾, Włodislaw²²⁾, Pripust²³⁾, Slonzch²⁴⁾.

¹⁾ CDM 267 i 268.

²⁾ Kamień, na pr. brz. Wisły, pod Pragę, dziś nie istnieje (nie pod Wyszogrodem!); opieram się tu na analogji z bullą 1136 r. w której *transitus* na Pilicy oznaczono od miejsca, gdzie się stykała archidiecezja z djecezją krakowską (Chrzastów); a właśnie Kamień pod Pragę leżał tam, gdzie się stykał archidjakonat czerski z djecezją płocką (o Kamieniu p. Sł. G. 3. 731 i 15, cz. 2, 51)³⁾ Narew (nie: na Wkrze). ⁴⁾ Wizna ⁵⁾ Maków. ⁶⁾ Grudziądz. ⁷⁾ Zakroczym. ⁸⁾ Serock. ⁹⁾ Rypin. ¹⁰⁾ Steklin, pod Kikołem. ¹¹⁾ Sierpc. ¹²⁾ Raciąż maz (nie Raciążek kuj. gdyż ten nigdy nie jest oznaczany jako Nowy ani mały Raciąż, lecz stale jako Raciąż, por ind. KP, t 2: Arch Kom. Hist. t, 4). ¹³⁾ Osielsk. p. Wyszogrodem pomor ¹⁴⁾ Szezeń k. ¹⁵⁾ Ciechanów. ¹⁶⁾ Stupsk, pow. mławski; p. Sł. G. s. v. i 15, 2, 628 (okopy przedh) ¹⁷⁾ Grzebsk, pow. mławski. ¹⁸⁾ Nasielsk. ¹⁹⁾ Wyszogród maz. ²⁰⁾ Płock. ²¹⁾ Dobrzyń. ²²⁾ Włocławek ²³⁾ Przypust p. m. Nieszawą. ²⁴⁾ Słońsk.

In Łonsin¹⁾ X marcas, in Zbutimyr²⁾ VII marcas, in Woybor³⁾ IIII marcas, in Sarnov⁴⁾ II marcas et dimidiam, in Rospir⁵⁾ VII marcas.

Hec sunt nomina villarum: Cyrvenzch⁶⁾, Chrenov⁷⁾, Bolino⁸⁾, Welerich⁹⁾, Tossovo¹⁰⁾, Cromnov¹¹⁾, Golumbino¹²⁾.

Hec sunt nomina seruorum: Wignan, cum tota consanguinitate sua, Radeg, Sulenta cum cognacione sua, Zavist, Radic cum cognacione sua, Wolis, Zabor, Nadeg, Zandan, Doman, Domamir, Sida, Nesul, Sulan cum fratre suo, Domasir cum fratre suo, Nesda cum cognacione sua, Mal.. cum fratribus, Godes cum fratre suo, Calik, Sulimir, Milon, Wezan cum filis, Poznomir, Cechon, Belin, Sulen cum fratre suo, Nerad cum fratre suo, Throsda cum fratre suo, Sulidad cum filiis suis, Bezoro cum fratre suo, Budis, Goven, Riben cum fratre, Unimyr, Zabor, Radost, Zemir, Zyra, Witost cum fratre suo, Gornec, Scozay, Lelistrig, Targossa, Gromis, Zdema cum fratre suo, Pozar, Golandin, Rucavca, Stepan, Sulimir, Wizcan, Domasul cum fratribus suis, Nedamir cum filiis, Sdan cum filiis, Pribislav cum filiis, Bocdan, Michal, Stanec cum fratre suo Rados.

Skróty częściej cytowanych dzieł :

KWP. = *Kodeks Wielkopolski.*

KP. = *Kodeks Polski Rzyszczewskiego i Muczkowskiego.*

KMaz = *Kodeks Mazowiecki Lubomirskiego.*

CDM. = *Cod dipl. et comm. Masoviae gen.* J. K. Kochanowski, t. I.

KBG = Kozierowski. *Badania nazw top. dziś. arch. gnieź,*
(Rocz. T. Prz. N. Pozn. t. 36—9, r. 1911—13).

KBP. = *Tenże Badania etc. dziś. djec. pozn.,* 1—2, 1916.

KZWP. = *Tenże Badania etc zach. i śródk. Wpolski,* 1—2, 1921—2.

ŹDz. = Pawiński. *Źródła dziejowe.*

MPH. = *Monumenta Poloniae Historica.*

RHF. = *Rozpr. Akad. Umiej., Wydz. historyczno - filozoficzny*

KH. = *Kwartalnik Historyczny.*

ŚG. = *Słownik Geograficzny* (t. 15).

¹⁾ Dziś istnieje kilka osad tej nazwy. ²⁾ Spicymierz. ³⁾ Wolborz ⁴⁾ Żarnów ⁵⁾ Rozprza. ⁶⁾ Czerwińsk. ⁷⁾ Chrzanów (jaki?) ⁸⁾ Bolino, prf. Czerwińsk. ⁹⁾ niezn. ¹⁰⁾ Cieszewo, prf. Rogotwórski, pow. płocki. ¹¹⁾ Kromnów, prf. Brochów, pow. sochaczewski. ¹²⁾ Gołębiewo, prf. Kutno.